

's-Hertogenbosch, Hinthamerstraat 138 / Slijpersstraatje 3, 'De Drie Halve Manen'

Hinthamerstraat 138 in 's-Hertogenbosch. Achter een 19de-eeuwse winkelpui schuilt een laatmiddeleeuws huis. Grote delen van het casco van dit huis bleven bewaard. Het eikenhout is dendrochronologisch gedateerd op 1545. Een brandmuur waartegen oorspronkelijk het rookkanaal stond, deelt het huis in twee delen. De begane grond heeft een hoog voorhuis met insteekverdieping, achter de brandmuur ligt een opkamer, oorspronkelijk over de volle breedte van het huis. In dit vertrek zijn laatgotische en renaissanceschilderingen gevonden. In de 19de eeuw kreeg het huis een rijk beschilderd winkelinterieur.

Situatie en geschiedenis¹

De Hinthamerstraat is een van de drie uitvalswegen die in de middeleeuwen de Bossche Markt ontsloten. Het pand ligt met de westzijde aan het Sleepers- of Slijpersstraatje en vormt met twee buurpanden tussen dit steegje en de Geerlingsebrug een gesloten bouwblok waarachter en waarnaast de Binnendieze stroomt. Deze stroom in het middeleeuwse stadscentrum van 's-Hertogenbosch werd benut voor de aanvoer van goederen en materialen en als watervoorziening, wasplaats en afvalstort. Wat omvang betreft, gaat het om het belangrijkste huis in het bouwblok. Gegevens over het erf gaan terug tot het einde van de 14de eeuw.² Tussen omstreeks 1382 en 1400 was de linnenwever Jan Vroemken eigenaar. Hij verkocht het erf aan de bakker Jan Haubracken die tot omstreeks 1440 eigenaar bleef. Haubracken had meer huizen en 'cameren' in de Hinthamerstraat en het Slijpersstraatje. Zijn bezit strekte zich uit achter het pand en de buurpanden in de richting van de Binnendieze. Gedurende een groot deel van de 15de, de complete 16de en een deel van de 17de eeuw waren de

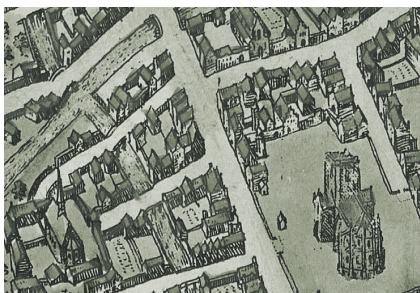

Situatie ca. 1823.

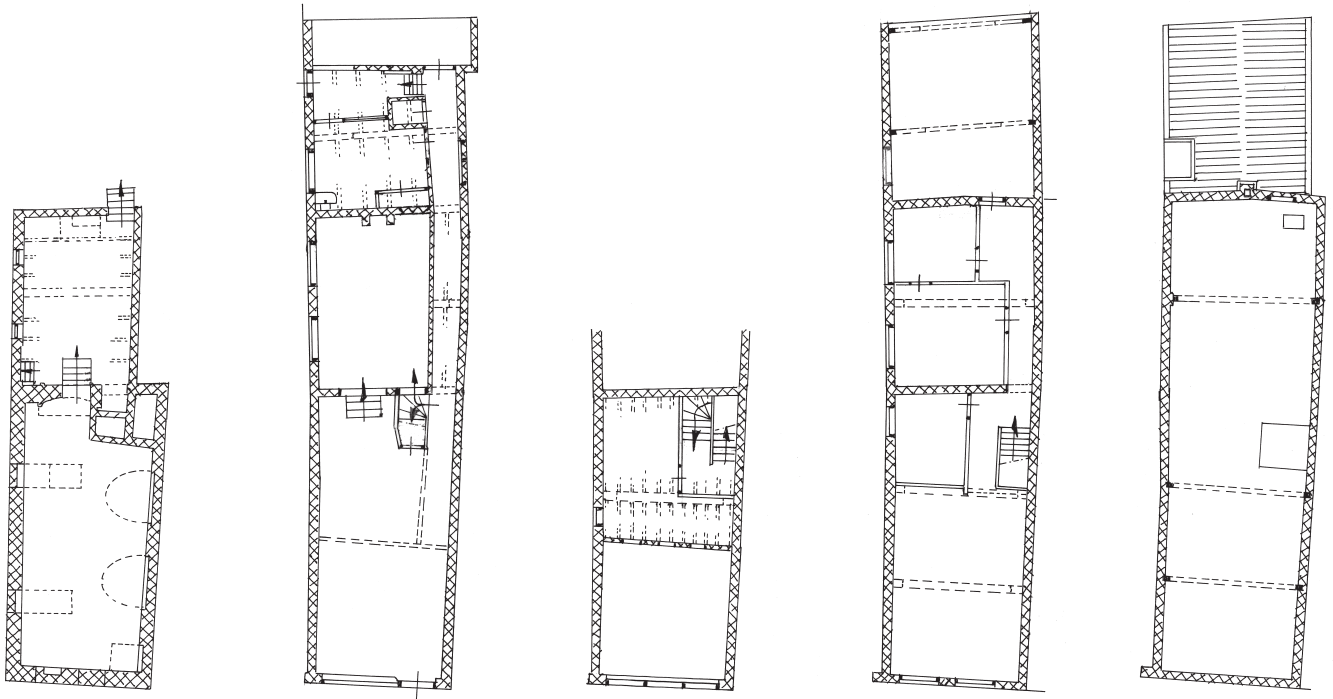

Toestand voor de restauratie naar een opmeting uit 2010: zijgevel en voorgevel, dwardoosneden, plattegrond kelder, begane grond, insteek, eerste verdieping en zolder.

Kaart van Hadrianus Barlandus, met linksboven, dichtbij de Dieze, bebouwing op de hoek van de Hinthamerstraat en het Slijpersstraatje, 1572 (detail).

eigenaren van het huis bakkers. Gezien de omvang van hun bezit moeten het voorname kooplieden in brood en wellicht graan zijn geweest. Bronnen vermelden Gerit Jan Bits (1467), 'Petrus die Becker' (1520), Jan Symons (derde kwart 16de eeuw), Symon Jan Symonss (1573) en Lysken, weduwe van de bakker Goossen Roeloffs (1602). Een van deze kooplieden in brood moet opdracht hebben gegeven voor nieuwbouw of een ingrijpende verbouwing van het huis. Dendrochronologisch onderzoek heeft de kap en de balklagen gedateerd op omstreeks 1545.³ Niet lang na de bouw werden er muurschilderingen in de opkamer aangebracht. Deze kwamen in 2005 bij bouwhistorisch onderzoek door de Gemeente 's-Hertogenbosch aan het licht. Op de kaart van Hadrianus Barlandus (1572) is het Slijpersstraatje met het huis te zien. Bij het beleg van 's-Hertogenbosch in 1601 door de troepen van Prins Maurits was er enige schade aan 'dak, wormen, gespannen' van het huis. In 1635 wordt voor het eerst de huisnaam 'De Drie Halve Maenen' vermeld. Het was toen in bezit van de bakker Joost Jansz Coenen. In 1654 wordt Jan Loureijnssen van Cuijck als eigenaar genoemd. Ook hij bezat verschillende huizen in het Slijpersstraatje. In 1714 bestond het perceel uit een huis, erf, achterhuis, hof met toebehoren en twee woningen daarachter. Verder hoorden bij het perceel drie naast elkaar staande huisjes in het 'gancken' (Slijpersstraatje). Eigenaar was Jan of Johan van Cuijck die er een 'vellenbloterij' had, een industrieel bedrijfje waar schapenvellen in wol en leer werden gescheiden. Wellicht was het bedrijf gevestigd in het grote achterhuis, niet ver van de Dieze. Tot in de 19de eeuw woonden er vellenbloters. In 1725 werd het huis met de 'wel geproportioneerde velberijderij' voor 961 gulden verkocht aan Henderick Ginhoven of Geenhoven. De drie huisjes in het Slijpersstraatje werden apart verkocht. In 1733 kwam het huis met de vellenbloterij in bezit van Paulus Scholler en Amelia Monheim. Hun erfgenamen verkochten het in 1765 voor 1.200 gulden aan Gerardus van den Heuvel. Het huis bleef vrijwel de gehele 19de eeuw in bezit van zijn afstammelingen en bestond volgens het kadaster uit een zeer diep huis aan de Hinthamerstraat met een aparte woning daarachter. Het werd in de eerste decennia van de 19de eeuw bewoond door de vellenbloter en kaarsenmaker Wilhelmus

van den Heuvel, zijn echtgenote Maria Philippina Bungeners en hun gezin. Er waren in 1814 twee inwonende arbeiders. Het huis kwam door vererving in 1829 in bezit van Maria Catharina van den Heuvel, eerst gehuwd met bakker Martinus Hubertus van Dijk en na diens overlijden met bakker Petrus Martinus van Erp. In het laatste kwart van de 19de eeuw werd het huis bewoond door hun dochter Maria Catharina van Erp, gehuwd met meubelmaker Petrus Mathijs van de Ven. In 1895 werd de huisschilder Antonius Wilhelmus Petrus van Uden voor 3.705 gulden eigenaar. Het pand werd omschreven als een 'winkelhuis'. Het achterste deel, bestaande uit een 'beneden en een bovenkamer', werd apart verhuurd voor 80 cent per week en het 'voor bovengedeelte' voor 2 gulden en 50 cent. Waarschijnlijk was Van Uden degene die in de winkel en de woning beschilderingen en kleurrijke plafonds aanbracht. Hij verkocht schildersbenodigdheden en verpigmenten en gebruikte de winkelruimte als een toonzaal van mogelijkheden. Het pand behield zijn woonfunctie in het achterhuis en op de bovenverdiepingen. Omstreeks 1915 vestigde 'behangerij en stoffeerderij F. Vorst-Hagemans' zich in het pand. Frans Vorst sr was al enkele jaren werkzaam voor de weduwe Van Uden en huurde met zijn echtgenote Marie Hagemans het huis. Waarschijnlijk moderniseerden zij de winkel. De firma voerde een assortiment met meubelen, behang, tapijt, linoleum, gordijnstoffen, meubelstoffering, bedden, matrassen en verf. In 1927 verkocht de weduwe Van Uden het gehuurde pand voor 6.000 gulden aan Frans Vorst sr. Frans Vorst jr werd in 1942 in de firma opgenomen. Hij trok na zijn huwelijk met Marie van 't Hooft in 1948 in bij zijn ouders. Om toch enigszins gescheiden te wonen, werd de eerste verdieping verbouwd. In 1960 nam Frans Vorst jr de firma en het huis van zijn ouders over. Het brede winkelaanbod kon niet gehandhaafd worden en hiervoor in de plaats kwam een gespecialiseerde collectie behang, gordijnen en tapijten. In 1980 besloot het echtpaar Vorst de zaak, sinds de jaren zeventig gespecialiseerd in kokosmatten, te sluiten. Omstreeks 1986 werd een deel van het achterhuis afgesplitst, apart verkocht en afgebroken voor nieuwbouw. H.Th.M. Nooteboom kocht het huis in 2004 met de bedoeling het te restaureren. Tijdens het daaropvolgende bouwhistorisch onderzoek

Aan het metselwerk en de scheefstand van de zijmuur en de vloeren is te zien dat het pand veel ouder is dan de voorgevel doet vermoeden. Vermoedelijk is het huis al vrij snel na de bouw richting de Binnendieze verzakt.

door de gemeente kwam een rijk scala aan middeleeuwse balklagen en historische interieurlagen op vloeren, muren en plafonds aan het licht, waaronder zeldzame laatgotische en renaissance-muurschilderingen. Het pand kreeg de status van gemeentelijk monument, maar het casco verkeerde in zeer slechte staat. De hoge restauratiekosten leidden uiteindelijk tot de aankoop door Vereniging Hendrick de Keyser in 2010. De restauratie werd uitgevoerd tussen 2011 en 2013, begeleid door architect H.J. van Dijk uit Utrecht. De benedenverdieping wordt sindsdien verhuurd als winkel en het bovenhuis als 'Monument en Bed'.

Beschrijving en reconstructie

Het smalle, diepe huis (ongeveer 5 meter breed en 22 meter diep) bestaat uit twee bouwvolumes: een groot huis (Hinthamerstraat 138) en een lager bouwdeel onder een eigen kap daarachter (Slijpersstraatje 3). Dit bouwdeel is een restant van een oud gebouw, mogelijk uit de vroege 16de eeuw, waarvan de trapgevel is opgenomen in de

's-Hertogenbosch vanaf de Sint-Janskathedraal in 1876 naar het oosten. Links is de Hinthamerstraat te zien, met geheel links in een blokje van drie huizen het huidige Hinthamerstraat 138. Op het dak staat nog een dakkapel en de oude schoorsteen tegen de brandmuur. Mogelijk is nog een oudere winkelpui zichtbaar.

De Hinthamerstraat omstreeks 1910–1915, naar het westen. Het huis rechts in het midden met zonneluifel is Hinthamerstraat 138.

Hinthamerstraat 138 in 1968, op dit moment was de firma Vorst in de winkel gevestigd.

Afbraak van een gedeelte van het achterhuis in 1986.

achtergevel van Hinthamerstraat 138, toen dat omstreeks 1545 nieuw werd opgetrokken. Het lagere bouwvolume is in 1986 voor de helft afgebroken waardoor het restant definitief werd gedegradeerd tot achterhuisje. Dit bouwdeel heeft een samengestelde eiken balklaag boven de begane grond, waarvan nog twee balkvakken resteren. Muurstijlen en schoren van het oorspronkelijke houtskelet zijn niet meer aanwezig.

Het hoofdvolume van het huis heeft twee kelders, een hoge begane grond, een eerste verdieping en een zolder. Het is in één bouwcampagne opgetrokken in een groot formaat baksteen (anderhalf steens op de begane grond en steens op de verdieping), is vijf balkvakken diep en heeft samengestelde balklagen met moer- en kinderbinten. De moerbalken liggen op sleutelstukken met peerkraalmotief. Kenmerkend voor het Bossche woonhuis is de 'brandmuur', een binnenmuur waartegen schouwen en schoorsteen waren geplaatst en die het huis in twee delen verdeelt: een hoog voorhuis en een 'achterhuis' met een opkamer. De ruggelings gekoppelde schouwen en de schoorsteen zijn niet meer aanwezig, maar de muur is nog steeds bepalend voor de ruimtelijke indeling. Op de plaats van de muur verspringt het vloerniveau. Hier staat de trap naar de insteekverdieping in het voorhuis en naar de eerste verdieping. Zowel het voorhuis als de opkamer zijn onderkelderd. Dit komt in 's-Hertogenbosch nauwelijks voor bij huizen die niet aan de Markt staan. De meeste panden in de omliggende straten hebben alleen een kelder onder de opkamer. De kelder onder het voorhuis bevindt zich geheel onder het maaiveld en is voorzien van ton- en steekgewelven. De ruimte was uitgebouwd tot onder de straat en had daar een toegang. Het geheel wijst op een belangrijke bedrijfsruimte. De achterkelder ligt minder diep en bevindt zich half onder en half boven het maaiveld, met daarboven een opkamer. Terwijl veel kelders in 's-Hertogenbosch gedekt zijn met een gewelf, heeft deze een samengestelde balklaag. Oorspronkelijk kon men deze kelder zowel vanuit het Slijpersstraatje bereiken als via een trapje tegen de brandmuur.

Het huis heeft een zolder met borstwering. De kap wordt ondersteund door drie eikenhouten spanten (met kromme spantbenen en windschoren). Deze dragen

Gewelfkelder onder het voorhuis.

De kap met nieuw geplaatst spant op de plaats van de verdwenen schoorsteen.

Opkamer. De witte gangmuur in de kamer dateert waarschijnlijk uit de 17de eeuw, toen dwars door het vertrek een gang naar het achterhuis werd gemaakt. Bij de restauratie is het bovenste deel van de gangmuur verwijderd zodat de oorspronkelijke dimensies van het vertrek, het balkenplafond en de schilderingen zichtbaar zijn.

Buitenmuur van de opkamer met florale schilderingen en een engel.

flieringen en in het midden afgeschoorde nokstijlen die de nokgording ondersteunen. Een tussenliggend spant, ter plaatse van de brandmuur, ontbreekt. De telmerken geven aan dat een dergelijk spant er ook nooit is geweest. Hier stond, in het midden van de zolder, de schoorsteen die de kap moet hebben ondersteund. Bij de restauratie is ter versterking op deze plaats een spant geplaatst. De kap heeft nog een groot aantal oude daksponen. Aan de voorzijde is de kap in de 19de eeuw ingekort en voorzien van een dakschild. De kap is onbeschoten en belegd met Oudhollandse dakpannen.

De opkamer besloeg oorspronkelijk de volle breedte van het huis. De kamer was twee balkvakken diep en had een balkenplafond met moer- en kinderbinten. Tegen de brandmuur, waar nu de open doorgang naar het voorhuis is, was een brede stookplaats. Het vertrek kreeg licht door twee vensters vanuit het Slijpersstraatje. In dit grote vertrek zijn in 2005 op alle wanden muurschilderingen op kalkzandpleister aangetroffen.⁵ Het betreft een laatgotische beschildering met bladranken, bloemen

Cartouche in renaissancestijl.

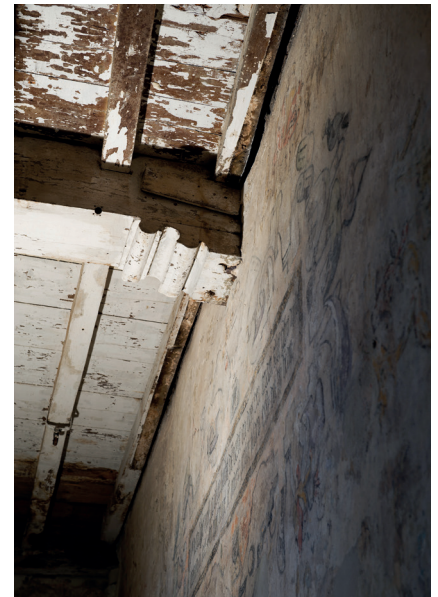
Voorbeeldprent Hans Vredeman de Vries (*Multarum Variarumque*, 1555).

Detail balklaag begane grond. Sleutelstuk met peerkraalmotief.

Winkelinterieur in het voorhuis, na restauratie.

en knoppen waartussen zich allerlei dieren bevinden zoals een vos, een ree, een hond, een haas en verschillende vogels. Ook zijn er een engel en een hert met het kruis van Sint-Hubertus afgebeeld. Mogelijk was in de kamer de legende van Sint-Hubertus verbeeld.⁶ Dit is niet met zekerheid vast te stellen omdat fragmenten ontbreken. Vergelijkbare gotische schilderingen zijn omstreeks 1522 in de nabijgelegen Sint-Janskathedraal aangebracht. Een schilder of groep schilders uit dezelfde school heeft mogelijk de schilderingen enige tijd later hier gemaakt. In de late 16de eeuw zijn de wanden met witsel overgekalkt. Op de oostelijke zijmuur van de kamer werd toen een nieuwe schildering gemaakt. Het betreft een cartouche met rolwerk in renaissancestijl. In het midden is een tekst opgenomen: 'Mensche vrest godt en soeckt de(n) vrede en doet een aender als ghij wijlt, datmen u de(de). Soo wijje benijt ee(n) anders profijt seldom eest dat hij bedijjt'. De muurschildering is op de tekst en enkele details na een exacte navolging van een voorbeeldprent uit de in 1555 in Antwerpen uitgegeven serie *Multarum Variarumque* van Hans Vredeman de Vries (1526–1609). De schilderingen verdwenen in de loop van de tijd achter nieuwe lagen witkalk. In de 17de eeuw werd de opkamer bovendien verkleind. Aan de oostzijde werd een muur opgetrokken, waarmee een inpandige gang werd gecreëerd naar het achterhuis. Hiermee kreeg het huis een in de stad veel voorkomende plattegrond met zijgang. De gangmuur heeft in de opkamer een plint met 17de-eeuwse tegels. In de kleiner geworden opkamer werd de schouw tegen de brandmuur verwijderd en vervangen door een schouw tegen de achtermuur.

In de 19de eeuw onderging het pand een aantal ingrijpende wijzigingen. Zo werd de voorgevel vervangen door een eenvoudige lijstgevel en het interieur gemoderniseerd. In het huis zijn verschillende lagen 19de-eeuws papierbehang gevonden.⁷ Overal verdwenen de balken uit het zicht; op de begane grond achter stucplafonds, op de verdieping achter houten delen tussen de moerbalken. Het voorhuis werd ingericht als winkel met een insteekverdieping en een kamertje achter een binnenpui. De insteekverdieping kwam vermoedelijk op de plaats van een oudere voorganger. In het laatste kwart van de 19de eeuw kreeg de voorgevel van het huis T-ramen op de verdieping en een nieuwe winkelpui met etalagevensters onder een zonneluifel. Huisschilder Van Uden, die in 1895 het pand kocht, verfraaide het winkelinterieur. Zo beschilderde hij het plafond van het voorhuis met een damastpatroon, omkaderd met florale en schelpmotieven. Tegen de scheefgezakte zijmuren van de winkelruimte werden klampmuren aangebracht. Op de westelijke muur zijn contouren en pigmentsporen aangetroffen van een kast met schappen en laden waarin pigmenten en schildersbenodigdheden werden bewaard. De wanden van de winkel werden afgewerkt met marmerimitaties, het houtwerk met houtimitaties en er werd een vloer gelegd met zwarte, bruine en okerleurige keramische tegels in een diagonaal patroon. Het kamertje onder de insteekverdieping kreeg een beschilderd plafond en

De opkamer voor de restauratie, met 19de-eeuws plafond en restanten van een schouwytje.

De kap tijdens de restauratie.

een lambrisering van eiken- en notenhoutimitatie. In het vertrek zijn fragmenten van een primitieve 19de-eeuwse landschapsschildering op doek bewaard. Ook het stucplafond van de opkamer, toen nog woonkamer van het huis, werd beschilderd en voorzien van op papier geschilderde bloem- en fruitboeketjes en vogels. Dit 19de-eeuwse plafond is in 2013 verwijderd om de 16de-eeuwse schilderingen en het bijbehorende balkenplafond volledig in het zicht te brengen.⁸ Ten tijde van het woninginrichtingsbedrijf Vorst is de winkelruimte vergroot door verwijdering van de binnenpui en een doorbraak in de brandmuur naar de opkamer. De 19de-eeuwse beschilderingen, zelfs die van de plafonds, verdwenen achter behang. In een trapkast zijn enkele catalogi uit de jaren twintig aangetroffen met voorbeelden van tapijten, behang, beslagwerk en meubelen.⁹

Detail van het 19de-eeuwse beschilderde plafond.

- 1 E. Vink, *Het blok Hinthamerstraat tussen het Slijperstraatje en de Binnendieze. Hinthamerstraat 138, 140 en 142/144*, Nieuwaal 2006 (Archief Ver. Hendrick de Keyser). H. van Dijk en M. Tjon A Kauw, 'Woninginrichting in de Hinthamerstraat. Behangerij en stoffeerdery F. Vorst', in: *Bosche Bladen* 8 (2006), nr. 2., p. 64–67. E. Vastenholt, *Restauratieverslag 'De Drie Halve Manen' 1545, Hinthamerstraat 138 te 's-Hertogenbosch*, Amsterdam 2013 (Archief Ver. Hendrick de Keyser). H. van Dijk, 'Bijzondere interieurafwerking in een eenvoudig pand. De restauratie van het 16de-eeuwse huis Hinthamerstraat 138 in 's-Hertogenbosch', in: *Jaarverslag Vereniging Hendrick de Keyser* 95 (2013), p. 68–89.
- 2 Bewonersgeschiedenis op basis van Vink 2006, aangevuld met onderzoek in 2017 gedaan door Erica Smeets-Klokgieters (Archief Ver. Hendrick de Keyser).
- 3 Er werden 18 monsters genomen in dakgebinten en moerbalken. Dertien van deze monsters leverden een bruikbare datering. *Resultaten dendrochronologisch onderzoek*, Preßler GmbH, Planung und Bauforschung, Gersten Emsland 2010 en 2011, in opdracht van de Afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten, gemeente 's-Hertogenbosch (Archief Ver. Hendrick de Keyser).
- 4 Telmerken genummerd I t/m III / o t/m ooo. Op de gebinten gehakt met beitel, op de nokstijlen gezaagd. Alleen het oostelijke dakvlak heeft nog eikenhouten sporen.
- 5 L. Megens, M. de Keijzer e.a., *Materiaal en schildertechnisch onderzoek naar de muurschilderingen in laatgotische en renaissancestijl in het woonhuis aan de Hinthamerstraat 138 te Den Bosch*, Amsterdam 2006. A. Bouwhuis en N. Journée, *Conservatierapport 2012. Muurschilderingen kelderkamer + gang Hinthamerstraat 138 's-Hertogenbosch*, Arnhem/Deventer 2012.
- 6 Van Dijk 2013.
- 7 Deze zijn gedocumenteerd en opgeslagen in het bouwhistorisch depot van de gemeente 's-Hertogenbosch. H. van Dijk, *Onderzoek interieur en behang opkamer*, 's-Hertogenbosch 2007. H. van Dijk, *Onderzoek interieur en behang winkel*, 's-Hertogenbosch 2008 (Afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten, gemeente 's-Hertogenbosch).
- 8 Een hoekfragment is opgeslagen in het bouwhistorisch depot van de gemeente 's-Hertogenbosch, een ander wordt permanent in de bovenwoning geëxposeerd.
- 9 Deze worden bewaard in het depot van de gemeente 's-Hertogenbosch. Zie ook Van Dijk 2007 en 2008.